

JOANNA MISZTAŁ-KONECKA

Katolicki Uniwersytet Jana Pawła II

O OBOWIĄZYWANIU
ZASADY KONTRADYKTORYJNOŚCI
W POSTĘPOWANIU NIEPROCESOWYM:
PRZYCZYNEK DO DYSKUSJI

1. WPROWADZENIE

Polska doktryna postępowania cywilnego tradycyjnie wykazywała i wykazuje znaczne zainteresowanie problematyką zasad postępowania cywilnego¹, stanowiących dyrektywy sprawności tego postępowania

¹ W niniejszej pracy zasady procesowe ujmowane są klasycznie jako teoretycznie uogólnione sposoby i kierunki rozwiązywania podstawowych zagadnień prawa procesowego, jako założenia konstrukcyjne procesu cywilnego. Por. H. MĄDRZAK, *O pojmowaniu naczelnych zasad postępowania cywilnego*, w: *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze*, red. E. ŁĘTOWSKA, Wrocław-Warszawa 1989, s. 389-393. Warto wskazać, że już w prawie rzymskim wypracowano i przestrzegano szereg zasad procesowych, których doktrynalne dookreślenie nastąpiło w nowożytnej nauce procesu cywilnego, por. zwłaszcza H. KUPISZEWSKI, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 113-130; P. POGONOWSKI, *Znaczenie rzymskich paremii procesowych dla współczesnej procedury cywilnej*, w: *Starożytne kodyfikacje prawa*, red. A. DĘBIŃSKI, Lublin 2000, s. 187-198; W. LITEWSKI, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 149-150, 152-154; W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*², Warszawa 2014, s. 162-169; K. AMIELAŃCZYK, *U podstaw prawa prywatnego: „Rzymski proces cywilny” i jego zasady (Uwagi na marginesie nowego podręcznika prawa rzymskiego W. Dajczaka, T. Giaro i F. Longchamps de Bérier)*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 24/2010, s. 157-175.

zapewniające wypełnienie jego funkcji². Wśród naczelnych zasad postępowania cywilnego tradycyjnie wyróżnia się zasadę kontradiktoryjności (sporności)³ jako stanowiącą uzupełnienie zasady dyspozycyjności⁴. Przeciwwstawiając się zasadzie śledczej (inkwizycyjnej), przesuwa ona na uczestników postępowania ciężar gromadzenia materiału faktycznego i dowodowego, niezbędnego dla rozstrzygnięcia sprawy. W konsekwencji to na stronach postępowania spoczywa ciężar przytoczenia (*onus proferendi*) okoliczności faktycznych mających być podstawą

² W. BRONIEWICZ, A. MARCINIAK, I. KUNICKI, *Postępowanie cywilne w zarysie*¹¹, Warszawa 2014, s. 57. Por. także E. WAŚKOWSKI, *Zasady procesu cywilnego (z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, «Rocznik Prawniczy Wileński» 1930, s. 265-381; W. SIEDLECKI, *Zasady naczelnego postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, «Studia Cywilistyczne» 1966, s. 3-43; J. JODŁOWSKI, *Zasady naczelnego socjalistycznego postępowania cywilnego*, w: *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, red. J. JODŁOWSKI, Wrocław-Warszawa 1974, s. 47-123; W. BERUTOWICZ, *O pojęciu naczelnego postępowania cywilnego*, «Studia Cywilistyczne» 1975, s. 27-40; H. MĄDRZAK, *op. cit.*, s. 387-401.

³ E. WAŚKOWSKI, *Podręcznik procesu cywilnego. 1: Ustrój sądów cywilnych. 2: Postępowanie sporne*, Wilno 1932, s. 83.

⁴ Zasada dyspozycyjności, odnosząca się zwłaszcza do wyłącznego uprawnienia podmiotów stosunków prywatnoprawnych do wszczynania procesu i zakreślania jego zakresu przedmiotowego i podmiotowego, bywa przez niektórych autorów poszerzana także na wyłączność stron na zbieranie materiału procesowego (por. np. Z. RESICH, *Zasada dyspozycyjności i kontradiktoryjności w procesie cywilnym PRL*, «PiP» 12.7-8/1957, s. 64; M. WALIGÓRSKI, *Polskie prawo procesowe w świetle zasady kontradiktoryjności*, «Studia Cywilistyczne» 1963, s. 12-13; K. PIASECKI, *Postępowanie sporne rozpoznawcze w sprawach cywilnych*³, Warszawa 2011, s. 86). W takim ujęciu zasada kontradiktoryjności jest w istocie elementem lub przejawem zasady dyspozycyjności. Jak słusznie wskazuje A. JAKUBECKI, tak szerokie pojmowanie zasady dyspozycyjności prowadzi do zatarcia granic między dyspozycyjnością i kontradiktoryjnością procesu (por. A. JAKUBECKI, *Naczelnego postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd katedr postępowania cywilnego w Zakopanem*, Kraków 2006, s. 351-352). Wydaje się, że zasada kontradiktoryjności mimo swego rodowodu wyodrębniła się już całkowicie z zasady dyspozycyjności i winna być traktowana jako w pełni samodzielna. Co ciekawe jednak, korzeni zasady procesowej skargowości, z którą zasada kontradiktoryjności jest ściśle powiązana, również poszukiwać trzeba w prawie rzymskim, por. K. AMIELAŃCZYK, *Zasada skargowości i zakaz orzekania ponad żądanie stron w procesie rzymskim*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 33/2015, s. 33-46.

rozstrzygnięcia (uzasadniających żądanie pozwu lub wniosku, jak też zarzuty i wnioski pozwanego i uczestników). Co więcej, w przypadku zaprzeczenia istnieniu przytoczonych okoliczności faktycznych przez innego uczestnika postępowania oraz w razie istnienia wątpliwości co ich zgodności z rzeczywistym stanem rzeczy, na przytaczającym spoczywa nadto ciężar ich udowodnienia (*onus probandi*)⁵.

Zastosowanie zasady kontradyktoryjności związane jest z szeregiem zalet. Jak słusznie podkreśla się od dawna w literaturze, to strony znają najlepiej stan faktyczny i z reguły dysponują w tym zakresie dowodami. To strony są zainteresowane w wyjaśnieniu okoliczności sprawy, w tym wykazaniu nieprawdziwości twierdzeń oponenta. Równocześnie zaś kontradyktoryjność umożliwia sądowi zachowanie statusu bezstronnego arbitra, usuwa niebezpieczeństwo zwiększenia obowiązków sędziów na skutek wprowadzenia zasady inkwizycyjnej, aktywizuje strony z uwagi na logiczny i czytelny podział zadań między nimi⁶. Nie można jednak pominąć, że zasada kontradyktoryjności stanowi rozwinięcie zasady dyspozycyjności, stąd najlepiej sprawdza się w odniesieniu do roszczeń, którymi strony mogą swobodnie dysponować, a jednocześnie

⁵ Szerzej na ten temat por. np. W. BRONIEWICZ, *Zasada kontradyktoryjności procesu cywilnego w poglądach nauki polskiej (1880-1980)*, [w:] *Studia z prawa postępowania cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. M. JĘDRZEJEWSKA, T. ERECIŃSKI, Warszawa 1985, s. 39-53; J. LAPIERRE, *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według kodeksu postępowania cywilnego na tle prawnoporównawczym*, [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. MARCINIAK, Łódź 1998, s. 195-204; A. JAKUBECKI, *Kontradyktoryjność a poznanie prawdy w procesie cywilnym w świetle zmian kodeksu postępowania cywilnego*, «Przegląd Sądowy» 10/1998, s. 63-85; M. MANOWSKA, *Zasada prawdy materialnej w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, «Prawo Spółek» 12/1999, s. 49-55; M. MALCZYK-HERDZINA, *Dopuszczalność dowodu z urzędu w procesie cywilnym*, «Przegląd Sądowy» 6/2000, s. 59-64; H. PIETRZKOWSKI, *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, «Przegląd Sądowy» 10/2005, s. 44-46; K. WEITZ, *System prekluzji a dopuszczenie dowodu przez sąd z urzędu*, «Palestra» 53.1-2/2008, s. 253-257; P. RYLSKI, *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku cywilnego*, Warszawa 2009; M. SZYMURA, R. JAMROŻY, *Kontradyktoryjność i prawda w procesie cywilnym*, «Palestra» 56.5-6/2011, s. 32-38.

⁶ E. WAŚKOWSKI, *Podręcznik.....*, s. 83-85; H. DOLECKI, *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998, s. 84-85.

może prawidłowo funkcjonować przy równych siłach stron oraz ich sumiennosci i uczciwości; nie można także pomijać, że w prawidłowym rozstrzygnięciu sprawy zainteresowane jest także państwo, zaś pełna kontradiktoryjność może uniemożliwić sądowi zbadanie i uwzględnienie wszystkich okoliczności sprawy⁷.

Zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie z uwagi na treść art. 6 k.c.⁸, art. 3 k.p.c.⁹ i art. 232 k.p.c. obowiązywanie zasady kontradiktoryjności w postępowaniu procesowym nie budzi wątpliwości, a jedynym polem sporów pozostaje *de facto* zakres dopuszczalnego zaangażowania sądu w gromadzenie materiału dowodowego z uwagi na niezwykle ogólne brzmienie art. 232 zd. 2 k.p.c., stosownie do którego sąd może dopuścić dowód niewskazany przez stronę¹⁰. Całkowicie odmiennie należy ocenić

⁷ E. WAŚKOWSKI, *Podręcznik.....*, s. 85-88; H. DOLECKI, *op. cit.*, s. 85.

⁸ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz.U. z 2014 r., poz. 121 ze zm. (dalej k.c.).

⁹ Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2014 r., poz. 101 ze zm. (dalej k.p.c.).

¹⁰ W doktrynie i orzecznictwie wyraża się z jednej strony stanowisko, że określona w art. 232 zd. 2 k.p.c. możliwość dopuszczenia dowodu z urzędu oznacza powinność dopuszczenia dowodu z urzędu w sytuacjach wyjątkowych, wymagających ochrony interesu publicznego, zwłaszcza gdy istnieje podejrzenie, że strony prowadzą proces fikcyjny lub zmierzają do obejścia prawa, a ponadto w razie rażącej nieporadności strony działającej bez profesjonalnego pełnomocnika (wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 30 sierpnia 2012 r., III APa 4/12, «Lex» nr 1402553; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 10 stycznia 2013 r., I ACa 706/12, «Lex» nr 1289794; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 11 lutego 2014 r., I ACa 737/13, «Lex» nr 1504365; wyrok Sądu Najwyższego z 4 kwietnia 2014 r., I UK 363/13, «Lex» nr 1482341; wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 7 listopada 2014 r., I ACa 729/14, «Lex» nr 1554626; por. też A. GÓRSKI, *Dopuszczenie dowodu z urzędu a zarzucalność procesowa tej czynności sądu cywilnego*, «Palestra» 46.11-12/2001, s. 43-47; F. SPOREK, A. STĘPIEŃ-SPOREK, *Możliwość dopuszczenia przez sąd dowodu z urzędu*, «Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa» 2/2007, s. 81-89). Z drugiej strony w orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazano też, że przesłanką dopuszczenia dowodu z urzędu przez sąd może być istnienie wysokiego prawdopodobieństwa zasadności dochodzonego roszczenia, ponieważ przeprowadzenie przez sąd z urzędu takiego dowodu jest jedynym sposobem przeciwdziałania niebezpieczeństwu oczywiście nieprawidłowego rozstrzygnięcia sprawy, podważającego funkcję procesu (wyrok Sądu Najwyższego z 7 października 1998 r., II UKN 246/98, «Lex» nr 37701; wyrok Sądu Najwyższego z 19 czerwca 2009 r.,

zagadnienie obowiązywania zasady kontradycyjności w postępowaniu nieprocesowym. Przede wszystkim kwestie te cieszą się mniejszym zainteresowaniem doktryny¹¹, a w orzecznictwie Sądu Najwyższego raz po raz pojawiają się orzeczenia, w których wskazuje się, że w postępowaniu nieprocesowym rola sądu jest inna niż w procesie, a mianowicie określona obowiązkiem działania z urzędu w celu ochrony interesu publicznego¹². Czy jednak to ostatecznie stanowisko można bez zastrzeżeń podzielić?¹³

2. ISTOTA I USYTUOWANIE POSTĘPOWANIA NIEPROCESOWEGO

Postępowanie nieprocesowe wykształciło się już w prawie rzymskim i, podlegając rozmaitym tendencjom rozwojowym, przetrwało do czasów współczesnych¹⁴. Polski ustawodawca, stając w obliczu konieczności

V CSK 460/08, «Lex» nr 584780; wyrok Sądu Najwyższego z 27 kwietnia 2012 r., V CSK 202/11, «Lex» nr 1214614; wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z 11 października 2012 r., I ACa 190/12, «Lex» nr 1246790; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 31 stycznia 2013 r., I ACa 831/12, «Lex» nr 1286474; wyrok Sądu Najwyższego z 7 marca 2013 r., II CSK 422/12, «Lex» nr 1314390; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 13 marca 2013 r., I ACa 295/11, «Lex» nr 1344191; wyrok Sądu Najwyższego z 16 lipca 2014 r., II PK 266/13, «Lex» nr 1496286; tak też np. A. JAKUBECKI, *Glosa [do wyroku Sądu Najwyższego z 26 stycznia 2006 r. II CSK 108/05]*, «Orzecznictwo Sądów Polskich» 3/2007, s. 190-191).

¹¹ Wprost na ten temat por. A. ŚWIDERSKA, *Zasada kontradycyjności w postępowaniu nieprocesowym (na gruncie kodeksu postępowania cywilnego)*, «Prawo. Administracja. Zarządzanie» 2/1992, s. 395-425; M. ULIASZ, *Kontradycyjne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?* «Przegląd Sądowy» 6/2010, s. 41-61.

¹² Postanowienie Sądu Najwyższego z 12 maja 2011 r., III CSK 238/10, «Lex» nr 964473.

¹³ Problem obowiązywania zasad kontradycyjności i dyspozycyjności w postępowaniu nieprocesowym postawił A. JAKUBECKI, *Naczelne.....*, s. 370, wskazując na konieczność odrębnego zbadania tego zagadnienia.

¹⁴ Szerzej na ten temat por. K. LUBIŃSKI, *Jurysdykcja nieprocesowa w prawie rzymskim a współczesne postępowanie nieprocesowe*, [w:] *'Honeste vivere'... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, red. E. GAJDA, A. SOKAŁA,

przeprowadzenia unifikacji prawa procesowego cywilnego, nie zdołał w okresie międzywojennym przeprowadzić kodyfikacji prawa postępowania nieprocesowego (niespornego). Komisja Kodyfikacyjna przed wybuchem II wojny światowej doprowadziła do wydania dwóch aktów prawnych: rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego¹⁵ i rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 r. – Prawo o sądownym postępowaniu egzekucyjnym¹⁶, które po połączeniu w jeden akt prawny zostały ogłoszone jako tekst jednolity Kodeksu postępowania cywilnego i weszły w życie w dniu 1 stycznia 1933 r.¹⁷ Natomiast dopiero w dniu 1 stycznia 1946 r. wszedł w życie Kodeks postępowania niespornego¹⁸, który – co istotne z punktu widzenia dalszych rozważań – został oparty na zasadzie działania sądu z urzędu: zgodnie z art. 26 k.p.n. dla wyjaśnienia okoliczności sprawy sąd z urzędu zarządzał przeprowadzenie dowodów; mogły być przeprowadzone nawet te dowody, którym uczestnicy się sprzeciwili, a w razie potrzeby sąd mógł również zarządzić odpowiednie dochodzenie¹⁹. Przepis ten był wprost interpretowany jako statuujący obowiązek sądu do zbierania z urzędu materiału faktycznego sprawy i czynienia go przedmiotem dowodów bez względu na to, czy uczestnicy przytoczyli dane okoliczności faktyczne we wniosku lub w toku postępowania. Podkreślano, że celem dochodzeń jest „wyjaśnienie okoliczności sprawy”, a zatem dochodzenie polega na działalności sądu, podejmowanej z urzędu, a zmierzającej do wyjaśnienia faktów, mających istotne znaczenie bądź to dla rozstrzygnięcia merytorycznego sprawy, bądź też dla rozstrzygnięcia niektórych tylko zagadnień.

Toruń 2001, s. 119-125 wraz z powołaną tam literaturą; J. MISZTAŁ-KONECKA, *The non-litigious proceedings in Polish Law and Roman 'iurisdictio voluntaria'* (w druku).

¹⁵ Dz.U. Nr 83, poz. 651.

¹⁶ Dz.U. Nr 93, poz. 803.

¹⁷ Dz.U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934.

¹⁸ Dekret z 18 lipca 1945 r. – Kodeks postępowania niespornego, Dz.U. Nr 27, poz. 169 ze zm. (dalej k.p.n.).

¹⁹ Por. J.J. LITAUER, *Kodeks postępowania cywilnego. Księga I. Część ogólna oraz przepisy szczególowe jednolitego postępowania niespornego*, Łódź 1946, s. 44; A. LITYŃSKI, *Spór o postępowanie niesporne (1945-1964)*, «Miscellanea Historico-Iuridica» 1/2003, s. 53, 59, 64.

Zasięg dochodzeń, do których sąd był obowiązany, obejmował więc zbieranie (wykrywanie) istotnych faktów niepowołanych przez strony, wyjaśnienie faktów, wprawdzie powołanych przez strony, lecz nienależycie przez nie wyjaśnionych i wreszcie zbieranie dowodów, które mogłyby następnie zostać wykorzystane w formalnym postępowaniu dowodowym. Wynika stąd, że dochodzenie, jakkolwiek w zasadzie nie zastępowało postępowania dowodowego, jednak pośrednio – poprzez wykrywanie istotnych faktów, które mogły być przedmiotem dowodu, oraz zbieranie środków dowodowych – mogły decydować o wynikach postępowania dowodowego i w ogóle o tym, czy prawda obiektywna zostanie w pełni ujawniona²⁰.

Regulacje dotyczące postępowania procesowego i nieprocesowego (niespornego) zawarte były w dwóch aktach prawnych do wejścia w życie w dniu 1 stycznia 1965 r. ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego. Wówczas ustawodawca zdecydował się na istotne zbliżenie obu trybów²¹, co było wynikiem ożywionych wieloletnich

²⁰ Uchwała Sądu Najwyższego z 27 czerwca 1953 r., CPrez 195/52, «Lex» nr 1673838. Por. też Z. RESICH, *Na marginesie wytycznych Sądu Najwyższego do art. 236 k.p.c., «Nowe Prawo»* 5-6/1954, s. 31-33; *Kodeks postępowania niespornego z orzecznictwem okresu powojennego. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe i związkowe*, oprac. K. LIPIŃSKI, J. PIETRZYKOWSKI, Warszawa 1959, s. 47-50; A. STAWARSKA-RIPPEL, *Nowe drogi procesu cywilnego. Rozważania na tle problemu ciągłości prawnej pomiędzy Drugą Rzeczpospolitą a Polską Ludową*, «Z dziejów Prawa» 6/ 2005, s. 159-162.

²¹ Kluczowe odrębności postępowania nieprocesowego odnoszą się zwłaszcza do tego, że proces zbudowany jest na zasadzie dwustronności, która w postępowaniu nieprocesowym nie musi występować; uczestnikiem postępowania jest każdy, których praw dotyczy wynik postępowania; wszczęcie procesu może nastąpić wyłącznie na skutek inicjatywy (przez wniesienie pozwu), postępowanie nieprocesowe sąd może wszcząć z urzędu; postępowanie nieprocesowe nie zawsze kończy się wydaniem orzeczenia w sprawie; w procesie sprawy załatwiane są po przeprowadzeniu rozprawy, w postępowaniu nieprocesowym na rozprawie rozstrzygane są sprawy, jeżeli przepis tak stanowi, regułą zaś jest rozpoznawanie spraw w tym trybie na posiedzeniu niejawnym; w postępowaniu nieprocesowym nie ma skargi o wznowienie postępowania w tych sprawach, w których przepisy dopuszczają uchylenie lub zmianę prawomocnych postanowień; w procesie koszty postępowania sąd przyznaje na żądanie strony stosownie do wyniku sprawy, natomiast w postępowaniu nieprocesowym każdy uczestnik

debat (w tym dotyczących nazwy postępowania „nieprocesowego”)²². Na takie dążenie ustawodawcy wprost wskazuje umieszczenie w Kodeksie postępowania cywilnego przepisów ogólnych znajdujących wprost zastosowanie w obu trybach oraz nakaz – po myśli art. 13 § 2 k.p.c. – odpowiedniego stosowania do postępowania nieprocesowego regulacji dotyczących procesu.

W skrócie można wskazać, że tendencja unifikacyjna zaślugała na pełną aprobatę, ponieważ cele i funkcje tych postępowań są zbieżne: chodzi o rozpoznawanie i rozstrzyganie spraw przedstawionych pod osąd. W przypadku postępowania procesowego są to głównie sprawy (spory) wynikłe między stronami w zakresie stosunków prywatnoprawnych, w których można wyróżnić dwa, reprezentujące przeciwne interesy, podmioty prawne, natomiast domeną postępowania nieprocesowego jest załatwianie spraw, w których liczba zainteresowanych jest (może być) różna, a ich interesy mogą być zbieżne lub sprzeczne, mogą przenikać się i krzyżować. Tradycyjnie wskazuje się, że postępowanie nieprocesowe częściej niż proces ma charakter prewencyjny (ochronny) oraz znacznie mocniej akcentowany jest w nim interes publiczny; niejednokrotnie zresztą podłożem spraw nieprocesowych są przepisy prawa publicznego oraz uprawnienia i obowiązki wynikające z tego prawa²³.

ponosi koszty postępowania związane z jego udziałem w sprawie; wszystkie orzeczenia wydawane są w postępowaniu nieprocesowym w postaci postanowień.

²² Szerzej na temat poszukiwań najbardziej adekwatnego terminu por. K. LUBIŃSKI, *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1985, s. 87-104; IDEM, *Uwagi o terminie „postępowanie nieprocesowe”*, «PiP» 41.2/1986, s. 79-89.

²³ Na ten temat por. szerzej W. SIEDLECKI, *Stosunek postępowania spornego do niespornego*, «PiP» 4.2/1949, s. 26-30; M. PIEKARSKI, *Stosunek postępowania niespornego do spornego*, «Przegląd Notarialny» 3-4/1949, s. 269-273; B. DOBRZAŃSKI, *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, «PiP» 15.7/1960, s. 42; J. KRAJEWSKI, *Stosunek procesu do postępowania nieprocesowego*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prawo» 7/1967, s. 19-28; M. SYCHOWICZ, *Podstawy przekazania spraw cywilnych do trybu nieprocesowego*, «Nowe Prawo» 10/1969, s. 1522-1531; M. JĘDRZEJEWSKA, *Ogólne zagadnienia postępowania nieprocesowego w świetle praktyki sądowej i doktryny*, «Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego» 1987, s. 100-103; A. MIĄCZYŃSKI, *Specyfika postępowania nieprocesowego*, [w:] *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci*

Równocześnie należy podkreślić, że podstawowym modelem postępowania rozpoznawczego jest proces, uniwersalny i historycznie najwcześniejszy tryb rozstrzygania spraw; zgodnie z art. 13 § 1 k.p.c., sąd rozpoznaje sprawy w procesie, a jeżeli sprawa – na mocy osobnego ustawowego ustanowienia – należy do postępowania nieprocesowego (lub do innych rodzajów postępowań), przepisy o procesie stosuje się odpowiednio. Co więcej, zagadnienie trybu postępowania nie pozostaje przedmiotem swobodnej decyzji stron czy sądu, stąd sąd zobligowany jest do czuwania w każdym stanie sprawy, czy sprawa rozpoznawana jest we właściwym trybie.

3. ZASADA KONTRADYKTORYJNOŚCI A ZASADA WSPÓŁDZIAŁANIA PODMIOTÓW POSTĘPOWANIA NIEPROCESOWEGO (KRÓTKI PRZEGLĄD POGŁĄDÓW DOKTRYNY)

Charakter i istota kontrydiktoryjności w zestawieniu ze specyfiką, a zwłaszcza różnorodnością postępowania nieprocesowego, jak również historyczne uwarunkowania procesu cywilnego po II wojnie światowej skłaniały przedstawicieli doktryny do wyrażania różnych poglądów co do obowiązywania zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym.

Krótką prezentację stanowisk warto rozpocząć od W. Siedleckiego, zdaniem którego zastosowanie zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym z istoty rzeczy jest niemożliwe, skoro

Profesora Jerzego Jodłowskiego, red. E. ŁĘTOWSKA, Wrocław-Warszawa 1989, s. 404; K. KORZAN, *Teoretyczne podstawy wyodrębniania postępowania nieprocesowego z sądowego postępowania cywilnego*, [w:] *Zbiór rozpraw z zakresu postępowania cywilnego. Profesorowi Włodzimierzowi Berutowiczowi w 40-lecie pracy naukowej*, Wrocław 1990 («Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 170/1990, s. 65, 69-78; IDEM, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1997, s. 14-27; M. SAWCZUK, *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)*, [w:] *'Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae'*. *Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. MARCINIAK, Łódź 1998, s. 313-329; W. SIEDLECKI, Z. ŚWIEBODA, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001, s. 21-25; W. BRONIEWICZ, A. MARCINIAK, I. KUNICKI, *op. cit.*, s. 330-331; K. MARKIEWICZ, *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 86-94.

rozpoznawane tam sprawy mają charakter niesporny; dodatkowo Autor stał na stanowisku, iż w obu trybach w miejsce zasady kontrydiktoryjności wprowadzona została zasada współdziałania podmiotów postępowania cywilnego z sądem²⁴. Także J. Krajewski nie znajdował uzasadnienia dla obowiązywania zasady kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym²⁵. A. Miączyński uznawał za charakterystyczną dla postępowania nieprocesowego zasadę współdziałania jego podmiotów, ponieważ w jego ocenie sprawy nieprocesowe z natury swej mają charakter niesporny, na skutek czego zasada kontrydiktoryjności traci wówczas aktualność zastosowania (oczywiście jednak Autor nie wykluczał możliwości niezależnego zastosowania także zasady kontrydiktoryjności, jeśli charakter sprawy na to pozwala)²⁶. K. Korzan wskazywał, że w postępowaniu nieprocesowym z zasady nie występuje spór o prawo ani też dwustronność postępowania, stąd też „lansowana w procesie zasada kontrydiktoryjności nie eliminuje zasady współdziałania w postępowaniu nieprocesowym”²⁷. J. Gudowski podniósł, że „zasada kontrydiktoryjności, co wynika z jej istoty, ma rację bytu w ramach postępowania procesowego, które jest postępowaniem dwustronnym, opartym na sporze. Inaczej jest w postępowaniu nieprocesowym, w którym interes publiczny występuje dużo mocniej niż w procesie”²⁸.

²⁴ W. SIEDLECKI, *Zasady naczelnne.....*, s. 20; IDEM, *Zasada kontrydiktoryjności (sporności) czy zasada współdziałania podmiotów postępowania cywilnego?* «PiP» 30.6/1975, s. 69-70; IDEM, *Zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelnne zasady procesu cywilnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, «Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego» 10/1978, s. 46-48.

²⁵ J. KRAJEWSKI, *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973, s. 20.

²⁶ A. MIĄCZYŃSKI, *Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze» 67/1974, s. 41-42; IDEM, *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze» 85/1979, s. 52-53.

²⁷ K. KORZAN, *Postępowanie nieprocesowe. Część ogólna*, Katowice 1983, s. 45. Tak też w kolejnym wydaniu podręcznika – K. KORZAN, *Postępowanie nieprocesowe*², Warszawa 1997, s. 63.

²⁸ J. GUDOWSKI, *O kilku naczelnnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro, w: Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. NOWICKA, Poznań 2005, s. 1029.

Także w ocenie K. Markiewicza w postępowaniu nieprocesowym relacja między aktywnością uczestników i aktywnością dowodową sądu przesuwana się w kierunku tej drugiej, stąd też „w tego typu sprawach zasada kontradyktryjności odgrywa zwykle znacznie mniejsze znaczenie, a raczej mówi się tu o zasadzie współdziałania podmiotów postępowania nieprocesowego”²⁹. Do poglądów J. Korzana odwołały się E. Gapska i J. Studzińska, wskazując, że „w postępowaniu nieprocesowym zasada kontradyktryjności nie ma aż takiego znaczenia, gdyż postępowanie nie ma charakteru spornego, dwustronnego”³⁰.

Natomiast J. Jodłowski i M. Sawczuk, odnosząc się do sporu o zasadę kontradyktryjności, a zwłaszcza lansowanego przez W. Siedleckiego jej zastąpienia przez zasadę współdziałania, jeszcze w latach 70. XX wieku wskazywali, że nie ma żadnych podstaw do zastępowania zasady kontradyktryjności zasadą współdziałania³¹. B. Dobrzański wprost wywodził, że także w postępowaniu nieprocesowym występuje zasada kontradyktryjności nakładająca na uczestników postępowania obowiązek gromadzenia materiału procesowego przy współdziałaniu i kontroli sądu³². Podobnie w ocenie Z. Resicha brak podstaw do wyłączenia stosowania w postępowaniu nieprocesowym zasady kontradyktryjności, ponieważ wiele spraw rozpoznawanych w tym trybie ma charakter sporny³³. A. Świdorska wywiodła zastosowanie zasady kontradyktryjności w postępowaniu nieprocesowym z możliwości rozpoznawania spraw na rozprawie i rozstrzygania sporów między uczestnikami, jak również z funkcjonowania w tym postępowaniu środków zaskarżenia³⁴.

²⁹ K. MARKIEWICZ, *op. cit.*, s. 299.

³⁰ E. GAPSKA, J. STUDZIŃSKA, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2015, s. 72.

³¹ J. JODŁOWSKI, *op. cit.*, s. 87-93; M. SAWCZUK, *Problem aktywności stron ('vigilantibus iura scripta sunt') w postępowaniu cywilnym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej» 1/1974, s. 120.

³² B. DOBRZAŃSKI, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*², I, red. Z. RESICHA, W. SIEDLECKI, Warszawa 1975, s. 776.

³³ Z. RESICH, *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985, s. 141-142.

³⁴ A. ŚWIDORSKA, *op. cit.*, s. 410-420.

4. REGULACJE OGÓLNE

Jako podstawę obowiązywania zasady kontradiktoryjności w procesie cywilnym wskazuje się zwłaszcza art. 3, art. 187 § 1 pkt 2, art. 210 § 1, art. 217 § 1 i art. 230 k.p.c. Spośród tych regulacji art. 3 k.p.c. umieszczony jest w *Tytule wstępnym. Przepisy ogólne* Kodeksu postępowania cywilnego, a zatem znajduje zastosowanie do wszystkich trybów postępowania przewidzianych w Kodeksie. Pozostałe przepisy znalazły się w Księdze pierwszej normującej tryb procesowy, stąd też stosuje się je odpowiednio także do postępowania nieprocesowego (art. 13 § 2 k.p.c.). Tryb procesowy jest trybem „modelowym”, zaś zastosowanie jego przepisów do innych postępowań jest warunkowane spełnieniem dwóch przesłanek: brakiem regulacji szczególnych dla postępowania nieprocesowego oraz brakiem sprzeczności z istotą postępowania nieprocesowego.

W pierwszej kolejności należy zatem zwrócić uwagę na normę art. 3 k.p.c., zgodnie z którą strony i uczestnicy postępowania obowiązani są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek, oraz przedstawiać dowody. Przepis ten znajduje zastosowanie w postępowaniu nieprocesowym wprost, nakładając na wszystkich uczestników postępowania sądowego w sprawach cywilnych obowiązek przedstawiania okoliczności sprawy i oferowania dowodów, co stanowi istotę kontradiktoryjności, umożliwiającej zainteresowanym wykazanie należytej dbałości o własny interes.

Zgodnie z art. 187 § 1 pkt 2 k.p.c. pozew powinien czynić zadość warunkom pisma procesowego, a nadto zawierać przytoczenie okoliczności faktycznych uzasadniających żądanie, a w miarę potrzeby uzasadniających również właściwość sądu. Regulacja szczególna art. 511 § 1 k.p.c. wprost określa, że wniosek o wszczęcie postępowania nieprocesowego powinien czynić zadość przepisom o pozwie, z tą zmianą, że zamiast pozwanego należy wymienić zainteresowanych w sprawie. Nie budzi zatem wątpliwości, że pismo inicjujące postępowanie nieprocesowe winno określać podstawę faktyczną żądania zgłaszanego przez wnioskodawcę.

Możliwość zastosowania w postępowaniu nieprocesowym normy art. 210 § 1 zd. 1 k.p.c., zgodnie z którą rozprawa odbywa się w ten sposób,

że po wywołaniu sprawy strony – najpierw powód (odpowiednio – wnioskodawca), a potem pozwany (odpowiednio – uczestnicy) – zgłaszają ustnie swe żądania i wnioski oraz przedstawiają twierdzenia i dowody na ich poparcie, nie powinna budzić żadnych wątpliwości. Tożsama konstatacja odnosić się będzie do przepisu art. 217 § 1 k.p.c., który dozwala stronom aż do zamknięcia rozprawy przytaczać okoliczności faktyczne i dowody na uzasadnienie swoich wniosków lub dla odparcia wniosków i twierdzeń strony przeciwnej, jak też art. 230 k.p.c., w świetle którego, gdy strona nie wypowie się co do twierdzeń strony przeciwnej o faktach, sąd, mając na uwadze wyniki całej rozprawy, może fakty te uznać za przyznane.

Pobieżne zestawienie tych przepisów, jak również uwzględnienie normy zawartej w art. 232 zd. 1 k.p.c. nakładającej na strony obowiązek wskazywania dowodów dla stwierdzenia faktów, z których wywodzą skutki prawne, pozwala na wstępny wniosek, że brak w aktualnym brzmieniu Kodeksu postępowania cywilnego przepisów ogólnych umożliwiających sądowi – tak w procesie, jak i w postępowaniu nieprocesowym – prowadzenie dochodzeń w celu ustalenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy oraz niezbędnych środków dowodowych. Na taką wolę ustawodawcy wskazuje jednoznacznie usunięcie z dniem 1 lipca 1996 r. normy art. 3 § 2 k.p.c., który stanowił, że sąd powinien dążyć do wszechstronnego zbadania wszystkich istotnych okoliczności sprawy i do wyjaśnienia rzeczywistej treści stosunków faktycznych i prawnych, równocześnie określając, iż sąd z urzędu może podejmować czynności dopuszczalne według stanu sprawy, jakie uzna za potrzebne do uzupełnienia materiału i dowodów przedstawionych przez strony i uczestników postępowania. Nie sposób również nie wspomnieć o usunięciu w tym samym czasie z art. 316 § 1 k.p.c. powiązania możliwości wydania orzeczenia z uznaniem, że sprawa jest dostatecznie wyjaśniona do stanowczego rozstrzygnięcia stosunku spornego; aktualnie ustawodawca wiąże możliwość wydania orzeczenia z zakończeniem przytaczania przez strony twierdzeń o faktach i zakończeniem postępowania dowodowego.

W świetle powyższych uwag niezwykle czytelnie jawi się brak przepisu zbliżonego do art. 26 § 1 k.p.n., odnoszącego się do – z pewnością dożą uproszczenia – spraw obecnie rozpoznawanych w postępowaniu

nieprocesowym³⁵. Określał on w sposób wyraźny aktywną rolę sądu w sprawach rozpoznawanych w tym postępowaniu w trzech aspektach:

1. obowiązkowi sądu przeprowadzenia dowodów dla wyjaśnienia okoliczności sprawy (*verba legis*: „Dla wyjaśnienia okoliczności sprawy sąd z urzędu zarządza przeprowadzenie dowodów.”),

2. samodzielności sądu w dopuszczeniu dowodów (*verba legis*: „Mogą być przeprowadzone nawet te dowody, którym uczestnicy się sprzeciwili.”),

3. uprawnieniu sądu do zarządzenia dochodzenia w celu poszukiwania dowodów (*verba legis*: „W razie potrzeby sąd może również zarządzić odpowiednie dochodzenie.”).

Regulacja ta przenosiła na sąd odpowiedzialność za należyte wyjaśnienie sprawy rozpoznawanej w postępowaniu niespornym, a w praktyce także za jej prawidłowe rozstrzygnięcie niezależnie od inicjatywy dowodowej uczestników³⁶.

Przedstawione krótkie omówienie przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, zwłaszcza w kontekście zarysowanych historycznych przemian, wskazuje, że brak podstawy prawnej do formułowania poglądu, iżby w istocie postępowania nieprocesowego mieściło się szersze niż w procesie odstępstwo od zasady kontrydiktoryjności, by słuszny był ogólny wniosek, że zasada kontrydiktoryjności obowiązująca w polskim Kodeksie postępowania cywilnego uzupełniona była pierwiastkami aktywności sądu, które są mniejsze w procesie, a liczniejsze w postępowaniu nieprocesowym. Nie sposób wywodzić, że założone dla tego postępowania zaangażowanie interesu publicznego uzasadnia rezygnację z obciążenia uczestników postępowania ciężarem gromadzenia

³⁵ Warto odnotować postulat jej wprowadzenia zgłaszany już przez kilku autorów Z. RESICH, *Trzeci etap reformy prawa procesowego cywilnego*, w: *Współczesne tendencje rozwoju procedury cywilne w Europie*, red. E. WARZOCHA, Warszawa 1990, s. 16-18; J. GUDOWSKI, *op. cit.*, s. 1030, aprobowany przez A. JAKUBECKIEGO, *Naczelne.....*, s. 370.

³⁶ Orzeczenie Sądu Najwyższego z 2 października 1948 r., C 624/48, «OSN(C)» 2-3/1949, poz. 47; orzeczenie Sądu Najwyższego z 8 marca 1961 r., III CR 50/61, «OSNC» 1/1962, poz. 37. Warto jednak zauważyć, że Sąd Najwyższy uznawał uprawnienie sądu rozpoznającego sprawę do oceny, czy przeprowadzone już dowody są wystarczające dla rozstrzygnięcia sprawy, nie stawiając wymogu wyczerpania środków dowodowych potwierdzających daną okoliczność faktyczną (por. orzeczenie Sądu Najwyższego z 29 stycznia 1949 r., ToC 314/48, «Lex» nr 1672516).

materiału faktycznego (*onus proferendi*) i dowodowego (*onus probandi*), niezbędnego dla rozstrzygnięcia sprawy. Przeciwnie, brak czytelnych kryteriów kierowania spraw do trybu nieprocesowego uniemożliwia tworzenie na bazie istoty postępowania nieprocesowego zasady odpowiadającej brzmieniu art. 26 k.p.n.

5. REGULACJE SZCZEGÓŁOWE

Ta ostatnia konstatacja nie byłaby jednak pełna, gdyby nie zwrócić uwagi na umieszczone w odniesieniu do niektórych postępowań nieprocesowych regulacje szczególne. Ich analiza, co zostanie wykazane w dalszym wywodzie, wykaże, że właśnie te regulacje szczególne mogą stanowić podstawę do zakwestionowania obowiązywania (w pełnym zakresie) zasady kontrydktoryjności w konkretnym postępowaniu zakwalifikowanym do trybu nieprocesowego³⁷.

5.1. POSTĘPOWANIA, KTÓRE MOGĄ BYĆ WSZCZĘTE Z URZĘDU

Dla postępowania nieprocesowego charakterystyczna jest grupa spraw, w których ustawodawca dopuszcza wszczęcie postępowania z urzędu (art. 506 k.p.c. *in fine*), przy czym w tego rodzaju sprawach, które mogą być wszczęte z urzędu, nawet w przypadku ich zainicjowania wnioskiem osoby zainteresowanej, ewentualne cofnięcie wniosku jest bezskuteczne (art. 512 § 2 k.p.c.). W Kodeksie postępowania cywilnego uprawnienie sądu do wszczęcia postępowania nieprocesowego *ex officio* przewidziane jest w szeregu sytuacji o szczególnym charakterze, w których widoczna jest dominacja interesu publicznego nad prywatnym oraz konieczność zapewnienia ochrony interesów osób trzecich³⁸. Wszczęcie

³⁷ Częściowo odmienny podział postępowań dla potrzeb zasad orzekania w postępowaniu nieprocesowym przyjmuje K. MARKIEWICZ, *op. cit.*, s. 2, *passim*, wyróżniając postępowania wszczynane na wniosek, w których sąd jest związany wnioskiem; postępowania wszczynane na wniosek, w których sąd wnioskiem nie jest związany oraz postępowania wszczynane z urzędu.

³⁸ W Kodeksie postępowania cywilnego wszczęcie postępowania z urzędu przewidziane jest w przypadku: uchylecia postanowienia orzekającego uznanie za zmarłego

postępowania z urzędu (lub też możliwość takiego wszczęcia) czyni z sądu rzeczywistego gospodarza postępowania, co wynika z samodzielności jego inicjatywy. Co więcej, oczywista konieczność realizacji celów każdego z tego rodzaju postępowań, wyrażonych w kompetencji sądu do ich wszczęcia całkowicie niezależnie od woli zainteresowanych, sprzeciwia się nałożeniu jakiegokolwiek ograniczenia inicjatywy sądu lub uzależnienia jej od inicjatywy uczestników postępowania, zwłaszcza że mogą oni nie być zainteresowani ustaleniem rzeczywistego stanu rzeczy.

Reasumując, w przypadku postępowań nieprocesowych, które mogą być wszczęte z urzędu, można mówić nie tylko o wyłomie od zasady dyspozycyjności, ale także o odstępstwach od zasady kontradiktoryjności. Uczestnicy takiego postępowania, posiadając uprawnienie do przytaczania okoliczności faktycznych i oferowania dowodów, nie są gospodarzami tego postępowania, a sąd będący jego inicjatorem (lub potencjalnym inicjatorem) posiada pełną swobodę badania istotnych okoliczności faktycznych i poszukiwania dowodów.

5.2. POSTĘPOWANIA, W KTÓRYCH REGULACJE PRAWA MATERIALNEGO UZASADNIAJĄ ZAANGAŻOWANIE DOWODOWE SĄDU

Choć niewątpliwie przedmiotem badania sądu jest ten „wycinek rzeczywistości”, który przedstawią mu strony i uczestnicy w formie twierdzeń,

albo stwierdzającego zgon (art. 541 § k.p.c.), uchylenia ubez własnowolnia, gdy ustały przyczyny dla których je orzeczono (art. 559 k.p.c.), wydawania zarządzeń w sprawach opiekuńczych w nagłych wypadkach (art. 569 § 2 k.p.c.), działalności sądu opiekuńczego (art. 570 k.p.c.), wpisu ostrzeżenia o dostrzeżonej niezgodności stanu prawnego ujawnionego w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym (art. 62613 § 1 zd. 1 k.p.c.), dokonania zabezpieczenia spadku (art. 635 § 1 i 3 k.p.c.), zmiany środka zabezpieczenia spadku (art. 6361 § 1 k.p.c.), uchylenia zabezpieczenia spadku (art. 6361 § 2 k.p.c.), zarządzenia wyjawienia przedmiotów spadkowych (art. 655 § 1 k.p.c.), uchylenia postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku lub aktu poświadczenia dziedziczenia w związku z uchYLENIEM uznania za zmarłego lub stwierdzenia zgonu (art. 678 k.p.c.), stwierdzenia nabycia spadku w toku postępowania działowego (art. 681 k.p.c.), zmiany postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku lub orzeczenie o nabyciu spadku wraz z uchYLENIEM zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia na skutek zatwierdzenia przez sąd uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku (art. 690 § 2 k.p.c.), stwierdzenia likwidacji niepodjętego depozytu (art. 69320 k.p.c.).

nie można pominąć obowiązku prawidłowego zastosowania przepisów prawa materialnego przez sąd. Z tego powodu ma on w istocie kluczową rolę dla pozyskania niezbędnych (dodatkowych) twierdzeń stron w ramach informacyjnego słuchania stron (art. 212 § 1 zd. 1 k.p.c.), w ramach ustosunkowania się do twierdzeń przeciwnika (art. 210 § 2 k.p.c. w zw. z art. 230 k.p.c.) lub wymiany pism procesowych (art. 207 k.p.c.).

Poza tymi uprawnieniami sądu pozwalającymi na prawidłową realizację wymiaru sprawiedliwości, a zatem rozstrzygnięcie sprawy w oparciu o niezbędne dane umożliwiające zastosowanie przepisów prawa materialnego, w niektórych regulacjach prawa materialnego i realizujących je instytucjach prawa procesowego występują odstępstwa od zasady dyspozycyjności. Nakazują one sądowi rozstrzyganie o pewnych kwestiach niezależnie od zgłoszenia takiego żądania przez uczestników lub też niezależnie od treści tego żądania. Przykładem tego typu regulacji są np.:

- w sprawach o stwierdzenie nabycia spadku obowiązek badania z urzędu, kto jest spadkobiercą (art. 670 k.p.c.)³⁹,
- w sprawach o stwierdzenie zasiedzenia obowiązek badania z urzędu, na czyją rzecz i w jakiej dacie nastąpiło nabycie prawa (art. 610 § 1 k.p.c. w zw. z art. 677 k.p.c.)⁴⁰,

³⁹ Obowiązek badania z urzędu, kto jest spadkobiercą, pozostaje w związku z normą wyrażoną w art. 677 k.p.c., w myśl której sąd stwierdzi nabycie spadku przez spadkobierców, choćby byli nimi inne osoby niż te, które wskazali uczestnicy. Rozstrzygnięcie sądu zapada zatem niezależnie od wniosków i stanowiska stron, lecz stosownie do wyników postępowania dowodowego oraz norm prawa materialnego, mających zastosowanie w danym stanie faktycznym (orzeczenie Sądu Najwyższego z 2 października 1948 r., C 624/48, «OSN(C)» 2-3/1949, poz. 47; postanowienie Sądu Najwyższego z 15 lipca 1998 r., II CKN 838/97, «Lex» nr 50750; postanowienie Sądu Najwyższego z 9 września 2011 r., I CSK 12/11, «Lex» nr 960516; postanowienie Sądu Najwyższego z 11 września 2014 r., III CSK 239/13, «Lex» nr 1523438).

⁴⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z 18 września 1998 r., III CKN 608/97, «Lex» nr 50637; postanowienie Sądu Najwyższego z 22 grudnia 1998 r., II CKU 55/98, «Lex» nr 1214446; postanowienie Sądu Najwyższego z 8 września 2006 r., II CSK 87/06, «Lex» nr 1087231; postanowienie Sądu Najwyższego z 12 lutego 2010 r., I CSK 315/09, «Lex» nr 583725; postanowienie Sądu Najwyższego z 13 października 2010 r., I CSK 582/09, «Lex» nr 661498; postanowienie Sądu Najwyższego z 21 września 2011 r., I CSK 672/10, «Lex» nr 1102839.

- w sprawach o dział spadku lub o podział majątku wspólnego obowiązek ustalenia z urzędu składu i wartości spadku lub majątku wspólnego podlegającego podziałowi (art. 684 k.p.c., art. 684 w zw. z art. 567 § 3 k.p.c.),

- w sprawach o podział majątku wspólnego obowiązek orzekania z urzędu o nakładach poczynionych z majątku wspólnego na majątek osobisty jednego z małżonków (art. 45 § 2 k.r.o.)⁴¹.

W literaturze dominuje stanowisko, że regulacje te ograniczają oddziaływanie zasady kontradyktoryjności⁴², a odosobniony jest – podzielany przez autorkę – pogląd, że wprowadzają one jedynie odstępstwo od zasady dyspozycyjności⁴³. Z tego właśnie wynika wątpliwość, czy przy wykonywaniu obowiązków wynikających ze szczególnych norm prawa materialnego i procesowego, sąd władny jest poprzestać na twierdzeniach uczestników i materiale zebranym w sprawie, zachowując kompetencję do wydania orzeczenia o treści odpowiadającej rzeczywistości stanowi rzeczy w oparciu o ten materiał, niezależnie od sprecyzowanego żądania wniosku (np. stwierdzenia nabycia spadku przez inne osoby niż wskazane we wniosku, stwierdzenia nabycia prawa przez zasiedzenie w innej dacie niż wskazana we wniosku)⁴⁴, czy też ma obowiązek przeprowadzać w tym celu dochodzenia z urzędu⁴⁵.

⁴¹ Uchwała SN z 21 lutego 2008 r., III CZP 148/07, «OSNC» 2/2009, poz. 23.

⁴² Por. np. T. MISIUK, *Problemy integracyjne postępowania działowego*, «Palestra» 18.10/1973, s. 45-50; A. ZIELIŃSKI, *Postępowanie o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej*, Warszawa 1992, s. 41 i 44; A. STEMPNIAK, *Postępowanie o dział spadku*², Warszawa 2010, s. 192-193.

⁴³ M. ULIASZ, *op. cit.*, s. 55-59.

⁴⁴ Co do postępowania działowych, por. postanowienie Sądu Najwyższego z 18 stycznia 1968 r., III CR 97/67, «OSNC» 10/1968, poz. 169; postanowienie Sądu Najwyższego z 11 marca 1985 r., III CRN 52/85, «Lex» nr 8696; co do postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, por. postanowienie Sądu Najwyższego z 11 września 2014 r., III CSK 239/13, «Lex» nr 1523438; co do postępowania o stwierdzenie zasiedzenia, por. postanowienie Sądu Najwyższego z 21 września 2011 r., I CSK 672/10, «Lex» nr 1102839.

⁴⁵ Co do postępowania działowych, por. T. MISIUK, *op. cit.*, s. 47; S. MADAJ, *Postępowanie nieprocesowe w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1978, s. 120-122; co do postępowania o stwierdzenie nabycia spadku por. A. NAPIÓRKOWSKI, *Postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku*, «Nowe Prawo» 5/1969, s. 741-743; postanowienie Sądu Najwyższego z 10 lipca 1998 r., I CKU 47/98, «OSNC» 3/1999, poz. 47.

Tymczasem wydaje się, że w świetle aktualnego brzmienia art. 232 k.p.c. wypełnienia powyższych obowiązków co do zasady sąd dokonuje na podstawie dowodów przedłożonych przez uczestników, wskazując im uprzednio na potrzebę ustalenia w danym postępowaniu określonych kwestii. Jedynie w razie sprzeczności w dotychczas zebranych materiale lub też jego niezupełności, sąd nie jest władny – jak uczyniłby w procesie – ocenić ich w kategorii udowodnienia (nieudowodnienia) przez stronę twierdzeń, z których wyprowadza ona skutki prawne, lecz zobowiązany jest *ex officio* przeprowadzić dowody, które umożliwią mu ustalenie całokształtu okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia, np. dla weryfikacji informacji o istnieniu innych niż wskazywani spadkobiercy lub innych niż zgłaszane składników podlegających podziałowi. Z przeprowadzonych rozważań wynika, że ograniczenie dyspozycyjności w konkretnym postępowaniu wprost przekłada się na zwiększenie zaangażowania sądu, a zatem przesunięcie akcentu w stronę elementów inkwizycyjnych w postępowaniu nie oznacza jednak rezygnacji z kontradykcyjności postępowania. Zawsze ewentualna inicjatywa dowodowa sądu musi mieć tylko charakter uzupełniająco aktywność uczestników. Obowiązki orzekania o określonych kwestiach nie sprawiają bowiem, że sąd ma zastąpić uczestników w wykazywaniu okoliczności istotnych dla potwierdzenia ich praw (podnoszonych faktów lub zarzutów⁴⁶), zwłaszcza że orzekanie co do określonych kwestii nie jest obowiązkiem abstrakcyjnym. Przeciwnie, jest obowiązkiem ulokowanym w realiach konkretnej sprawy, zaś nie wszystkie okoliczności istotne z punktu widzenia rozstrzygnięcia możliwe są do wszechstronnego wyjaśnienia przy braku inicjatywy czy też bezczynności uczestnika zgłaszającego określone twierdzenia i zarzuty⁴⁷.

⁴⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 kwietnia 2004 r., III CK 420/02, «Lex» nr 399729. Podobnie postanowienie Sądu Najwyższego z 26 stycznia 1999 r., III CKN 134/98, «Lex» nr 399715; postanowienie Sądu Najwyższego z 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10, «Lex» nr 694228; postanowienie Sądu Najwyższego z 8 listopada 2012 r., I CSK 163/12, «Lex» nr 1267159.

⁴⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z 21 kwietnia 2004 r., III CK 420/02, «Lex» nr 399729; postanowienie Sądu Najwyższego z 24 września 2009 r., IV CSK 129/09, «Lex» nr 602302.

5.3. POSTĘPOWANIA, W KTÓRYCH INTERES PUBLICZNY UZASADNIA ZAANGAŻOWANIE DOWODOWE SĄDU

W tym miejscu warto przypomnieć, że w postępowaniu nieprocesowym znajduje zastosowanie także art. 232 zd. 1 k.p.c., tyle że odpowiednio. Ustawodawca przerzucił w tym przypadku na sąd ciężar ustalenia potrzebnej reguły zachowania się poprzez konieczność dokonania niezbędnej modyfikacji dyspozycji przepisów o procesie, dla potrzeb i specyfiki postępowania nieprocesowego⁴⁸. Po nowelizacji z 1996 r. przepis ten wyraźnie nawiązuje do art. 6 k.c. i wiąże ciężar dowodu z aktywnością dowodową stron w przedstawieniu środków dowodowych; widoczny jest wyraźny związek między tym, co strona twierdzi, a tym, jakie okoliczności musi udowodnić⁴⁹.

Z przeprowadzonych dotychczas rozważań wynika, że interpretacja art. 232 k.p.c. w postępowaniu nieprocesowym może być uwarunkowana regulacjami prawa materialnego. Obok nich postawić należy ochronę interesu publicznego, ponieważ w postępowaniu nieprocesowym nierzadko zapadają orzeczenia o charakterze konstytutywnym, kształtujące lub tworzące stosunki prawne, a zatem oddziałujące pośrednio również na sytuację osób trzecich. Z tego względu w literaturze wskazuje się, że w sprawach, w których dominuje interes publiczny, sąd nie powinien się ograniczać do badania i uwzględniania faktów wskazywanych przez wnioskodawcę lub uczestników, lecz powinien dociękać z urzędu, czy nie zachodzą dalsze okoliczności mogące mieć wpływ na wynik sprawy⁵⁰. Stanowisko tak kategoryczne wydaje się zbyt daleko idące.

Z pełnym przekonaniem opowiadam się za restrykcyjną interpretacją art. 232 zd. 2 k.p.c., która pozwala na stanowisko, że inicjatywa dowodowa sądu powinna być ograniczona, ponieważ jej nadużycie może skutkować uprawnionym zarzutem naruszenia zasady równości stron jako jednego z uprawnień o charakterze publicznoprawnym wywodzonego

⁴⁸ K. LUBIŃSKI, *Istota.....*, s. 111-114.

⁴⁹ H. DOLECKI, *op. cit.*, s. 62.

⁵⁰ J. GUDOWSKI, *op. cit.*, s. 1030.

z konstytucyjnego prawa do sądu⁵¹. W konsekwencji sąd powinien angażować się w poszukiwanie dowodów jedynie w tych wyjątkowych wypadkach, gdy brak jego inicjatywy prowadziłby do zaprzeczenia istoty wymiaru sprawiedliwości i obrazy majestatu Rzeczypospolitej Polskiej, w imieniu której wydawane są orzeczenia⁵². Współdziałanie sądu z uczestnikami w gromadzeniu materiału procesowego musi dotyczyć tych wyjątkowych sytuacji, gdy widoczny jest brak spornych interesów uczestników postępowania (np. w przypadku zgody uczestników lub w postępowaniu z udziałem tylko jednego uczestnika), a zachodzi podejrzenie działania w celu obejścia prawa; gdy sąd realizuje szersze zadania publiczne poprzez prowadzenie rejestrów publicznych, których treść ma wpływ na bezpieczeństwo obrotu (np. ksiąg wieczystych⁵³).

5.4. POZOSTAŁE POSTĘPOWANIA NIEPROCESOWE

Przedstawione spostrzeżenia mogłyby sprawiać mylne wrażenie, że we wszystkich postępowaniach nieprocesowych – czy to z uwagi na

⁵¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 12 grudnia 2000 r., V CKN 175/00, «Lex» nr 47717; wyrok Sądu Najwyższego z 3 kwietnia 2003 r., II PK 223/02, «Lex» nr 190750; wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z 16 czerwca 2005 r., I ACa 1927/04, «Lex» nr 175170; wyrok Sądu Najwyższego z 20 grudnia 2005 r., III CK 121/05, «Lex» nr 520050; wyrok Sądu Najwyższego z 12 marca 2010 r., II UK 286/09, «Lex» nr 602705; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 20 marca 2013 r., VI ACa 1315/12, «Lex» nr 1335766; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 21 marca 2013 r., III AUa 1011/12, «Lex» nr 1298879; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 19 czerwca 2013 r., I ACa 670/12, «Lex» nr 1392099; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 24 czerwca 2013 r., III APa 9/12, «Lex» nr 1353667; wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z 23 sierpnia 2013 r., I ACa 413/13, «Lex» nr 1363294; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z 25 czerwca 2014 r., I ACa 352/14, «Lex» nr 1527228.

⁵² Por. też W. BRONIEWICZ, *Glosa [do wyroku Sądu Najwyższego z 12 grudnia 2000 r., V CKN 175/00]*, «Orzecznictwo Sądów Polskich» 7-8/2001, s. 398; T. PIETRZYKOWSKI, B. WOJCIECHOWSKI, *Równość, prawda i sprawiedliwość w procesie cywilnym. Rozważania na tle nowelizacji k.p.c.*, «Palestra» 49.9-12/2004, s. 17-20; J. MISZTAŁ-KONECKA, *Inicjatywa dowodowa uczestników postępowania o stwierdzenie nabycia spadku a obowiązek działania sądu z urzędu*, [w:] *Role uczestników postępowania sądowych – wczoraj, dziś i jutro*, red. D. GIL, E. KRUK, II, Lublin 2015, s. 35-37.

⁵³ Postanowienie Sądu Najwyższego z 5 listopada 2009 r., I CSK 95/09, «Legalis» nr 309904.

regulacje materialnoprawne, czy to z uwagi na regulacje procesowe – zasada kontradiktoryjności winna być rozumiana wyłącznie jako uprawnienie uczestników do przedstawiania okoliczności faktycznych i dowodów na ich potwierdzenie stanowiące uzupełnienie obowiązku sądu dążenia do prawidłowego ustalenia podstawy faktycznej rozstrzygnięcia. Nic bardziej błędnego.

Pomijając postępowania, które mogą być wszczęte z urzędu, również w sprawach nieprocesowych działanie sądu z urzędu i prowadzenie dowodu niewskazanego przez stronę jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych sytuacjach oraz musi wynikać z opartego na zobiektywizowanej ocenie przekonania o konieczności jego przeprowadzenia⁵⁴. Nie można w analizie pominąć, że w wielu sprawach uczestnicy są w różnym stopniu zainteresowani w wyniku postępowania lub ich interesy są sprzeczne, np. w sprawach o zniesienie współwłasności, dział spadku lub podział majątku wspólnego, gdy uczestnicy domagają się rozliczenia pożytków z rzeczy wspólnej lub nakładów na tę rzecz poczynionych, w sprawach o zasiedzenie lub ustanowienie służebności. Często charakter tych spraw zbliża je wprost do postępowania procesowego, a to czyni naturalnym dostrzeżenie walorów kontradiktoryjności.

Norma art. 232 zd. 2 k.p.c. powinna zatem być postrzegana w kontekście sędziowskiego kierowania procesem, w ramach którego sąd może zwrócić uwagę na potrzebę ustalenia jakiegoś faktu, przedstawienia dowodu, wyjaśnienia zarzutu. Rolą sądu jest zatem pobudzenie aktywności uczestników, a nie jej zastąpienie. Żadna z omawianych regulacji materialnoprawnych i procesowych dotyczących postępowania nieprocesowego nie jest bowiem regulacją wyłączającą lub zastępującą przepisy normujące postępowanie dowodowe.

⁵⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z 23 sierpnia 2012 r., II CSK 5/12, «Lex» nr 1231479.

6. PODSUMOWANIE

Istota kontradyktryjności zamyka się w stwierdzeniu, że zadaniem sądu nie jest zarządzenie dochodzeń w celu uzupełnienia lub wyjaśnienia twierdzeń stron i wykrycia środków dowodowych pozwalających na ich udowodnienie, ani też sąd nie jest zobowiązany do przeprowadzenia z urzędu dowodów zmierzających do wyjaśnienia okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 232 k.p.c.). Obowiązek przedstawienia dowodów spoczywa na stronach i uczestnikach postępowania (art. 3 k.p.c.), a ciężar udowodnienia faktów mających dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie (art. 227 k.p.c.) spoczywa na stronie, która z faktów tych wywodzi skutki prawne (art. 6 k.c.)⁵⁵. Inicjatywa stron stanowi zatem naturalny mechanizm napędowy postępowania, w pełni usprawiedliwiający obciążenie ich odpowiedzialnością za wyczerpujące zabranie materiału procesowego.

Postępowanie nieprocesowe stanowi niewątpliwie z woli ustawodawcy samodzielny i równorzędny z procesem tryb postępowania, w którym podejmowane są sprawy o niespornym charakterze lub niemieszczące się w typowym układzie procesowym, zwłaszcza z uwagi na konieczność inicjowania postępowania z urzędu lub wielość równorzędnych uczestników. Już takie, oparte na empirycznych uwarunkowaniach, postrzeganie postępowania nieprocesowego prowadzi do wniosku, że sprzeczne z jego celami byłoby oparcie go na jakimkolwiek skrajnym rozwiązaniu w dziedzinie gromadzenia materiału procesowego. Przeprowadzona analiza dowodzi, że obowiązkiem sądu na gruncie postępowania nieprocesowego – tak jak na gruncie postępowania procesowego – nie jest dążenie do poczynienia z urzędu kompletnych i zupełnych ustaleń faktycznych koniecznych dla rozstrzygnięcia sprawy, ale pełnienie raczej funkcji bezstronnego arbitra oraz czynnika aktywizującego uczestników do przytoczenia twierdzeń istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy i zaferowania dowodów na poparcie tych twierdzeń. Równocześnie ważkie społecznie powody oraz wzgląd na zapewnienie elementarnej

⁵⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 17 grudnia 1996 r., I CKU 45/96, «OSNC» 6-7/1997, poz. 76.

sprawiedliwości orzeczenia przemawiają za pozostawieniem sądowni uprawnień do dopuszczania dowodów z urzędu. Kluczowe znaczenie ma zatem nie odpowiedź na pytanie co do dopuszczenia zaangażowania sądu, ale co do wzajemnych relacji między inicjatywą sądu i stron. I odpowiedź ta musi być tożsama tak co do postępowania procesowego, jak i nieprocesowego. Specyfika trybu postępowania nieprocesowego oraz natura spraw podlegających rozpoznaniu w tym trybie nie powoduje, że pomimo istotnych zmian modelu postępowania cywilnego przywracających kluczową rolę zasadzie kontradyktoryjności, wprowadzonych ustawą z 1 marca 1996 r. o zmianie Kodeksu postępowania cywilnego, rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej – Prawo upadłościowe i Prawo o postępowaniu układowym, Kodeksu postępowania administracyjnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz niektórych innych ustaw⁵⁶, rola sądu w tym postępowaniu jest determinowana ustawowo określonym nakazem działania „z urzędu”. Co więcej, brak podstaw, by podważać, że także na gruncie postępowania nieprocesowego kontradyktoryjność jest, co do zasady, optymalnym sposobem dochodzenia do prawdy, ponieważ rezygnacja z niej sprawia, iż uczestnicy czują się niejako zwolnieni z obowiązku starań o wynik postępowania, co prowadzi do zaniku ich aktywności. To zaś każdorazowo prowadzi do wyników odwrotnych od oczekiwanych.

THE ADVERSARIAL PRINCIPLE IN NON-LITIGIOUS PROCEEDINGS:
A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION

Summary

The adversarial principle has been applicable in Polish non-litigious proceedings since 1964, when the provisions for litigious and non-litigious proceedings in Polish civil law were integrated in one civil code, and later when its procedural law was fundamentally revised and amended. Prior to this change, the applicable provisions were defined in the 1945 Code for non-litigious proceedings, which did not admit

⁵⁶ Dz.U. Nr 43, poz. 189.

the adversary system, viz. the principle that the parties to proceedings collect evidence and produce witnesses, while the court merely assists and supervises. There are only two situations in which under current Polish civil law the inquisitorial system may supersede the adversary system. The two exceptions are: 1) when ex officio proceedings may be initiated on the grounds of a legislative act; and 2) when it is in the public interest to initiate an ex officio inquiry.

Słowa kluczowe: zasada kontradyktoryjności, postępowanie nieprocesowe, postępowanie cywilne.

Keywords: the adversarial principle, non-litigious proceedings, civil proceedings.

Literatura:

- AMIELAŃCZYK K., *U podstaw prawa prywatnego: „Rzymski proces cywilny” i jego zasady (Uwagi na marginesie nowego podręcznika prawa rzymskiego W. Dajczaka, T. Giaro i F. Longchamps de Bérrier)*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 24/2010, s. 157-175
- AMIELAŃCZYK K., *Zasada skargowości i zakaz orzekania ponad żądanie stron w procesie rzymskim*, «Gdańskie Studia Prawnicze» 33/2015, s. 33-46
- BERUTOWICZ W., *O pojęciu naczelných zasad postępowania cywilnego*, «Studia Cywilistyczne» 1975, s. 27-40
- BRONIEWICZ W., *Glosa [do wyroku Sądu Najwyższego z 12 grudnia 2000 r., V CKN 175/00]*, «Orzecznictwo Sądów Polskich» 7-8/2001, s. 397-398
- BRONIEWICZ W., *Zasada kontradyktoryjności procesu cywilnego w poglądach nauki polskiej (1880-1980) [w:] Studia z prawa postępowania cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Resicha*, red. M. JĘDRZEJEWSKA, T. ERECIŃSKI, Warszawa 1985, s. 39-53.
- BRONIEWICZ W., MARCINIAK A., KUNICKI I., *Postępowanie cywilne w zarysie*¹¹, Warszawa 2014
- DAJCZAK W., GIARO T., LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*², Warszawa 2014
- DOBZAŃSKI B., *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, «Państwo i Prawo» 15.7/1960, s. 41-46
- DOLECKI H., *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998
- GAPSKA E., STUZIŃSKA J., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2015

- GÓRSKI A., *Dopuszczenie dowodu z urzędu a zarzucalność procesowa tej czynności sądu cywilnego*, «Palestra» 46.11-12/2001, s. 43-47
- GUDOWSKI J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro*, [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. NOWICKA, Poznań 2005, s. 1015-1033
- JAKUBECKI A., *Glosa [do wyroku Sądu Najwyższego z 26 stycznia 2006 r. II CSK 108/05]*, «Orzecznictwo Sądów Polskich» 3/2007, s. 187-191
- JAKUBECKI A., *Kontradyktoryjność a poznanie prawdy w procesie cywilnym w świetle zmian kodeksu postępowania cywilnego*, «Przegląd Sądowy» 10/1998, s. 63-85
- JAKUBECKI A., *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd katedr postępowania cywilnego w Zakopanem*, Kraków 2006, s. 349-370
- JĘDRZEJEWSKA M., *Ogólne zagadnienia postępowania nieprocesowego w świetle praktyki sądowej i doktryny*, «Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego» 1987, s. 97-110
- JODŁOWSKI J., *Zasady naczelne socjalistycznego postępowania cywilnego*, w: *Wstęp do systemu prawa procesowego cywilnego*, red. J. JODŁOWSKI, Wrocław-Warszawa 1974, s. 47-123
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*², I, red. Z. RESICH, W. SIEDLECKI, Warszawa 1975
- Kodeks postępowania niespornego z orzecznictwem okresu powojennego. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe i związkowe*, oprac. K. LIPIŃSKI, J. PIETRZYKOWSKI, Warszawa 1959
- KORZAN K., *Postępowanie nieprocesowe. Część ogólna*, Katowice 1983
- KORZAN K., *Postępowanie nieprocesowe*², Warszawa 1997
- KORZAN K., *Teoretyczne podstawy wyodrębniania postępowania nieprocesowego z sądowego postępowania cywilnego*, [w:] *Zbiór rozpraw z zakresu postępowania cywilnego. Profesorowi Włodzimierzowi Berutowiczowi w 40-lecie pracy naukowej*, Wrocław 1990 («Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo» 170/1990), s. 63-78
- KRAJEWSKI J., *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973
- KRAJEWSKI J., *Stosunek procesu do postępowania nieprocesowego*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Prawo» 7/1967, s. 19-42.
- KUPISZEWSKI H., *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988

- LAPIERRE J., *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według kodeksu postępowania cywilnego na tle prawnoporównawczym*, [w:] *'Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae'*. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza, red. A. MARCINIAK, Łódź 1998, s. 195-204
- LITAUER J.J., *Kodeks postępowania cywilnego. Księga I. Część ogólna oraz przepisy szczegółowe jednolitego postępowania niespornego*, Łódź 1946
- LITEWSKI W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001
- LITYŃSKI A., *Spór o postępowanie niesporne (1945-1964)*, «Miscellanea Historico-Iuridica» 1/2003, s. 53-64
- LUBIŃSKI K., *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1985
- LUBIŃSKI K., *Jurysdykcja nieprocesowa w prawie rzymskim a współczesne postępowanie nieprocesowe*, [w:] *'Honeste vivere'...* Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego, red. E. GAJDA, A. SOKAŁA, Toruń 2001, s. 119-132
- LUBIŃSKI K., *Uwagi o terminie „postępowanie nieprocesowe”*, «Państwo i Prawo» 41.2/1986, s. 79-89
- MADAJ S., *Postępowanie nieprocesowe w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1978
- MALCZYK-HERDZINA M., *Dopuszczalność dowodu z urzędu w procesie cywilnym*, «Przegląd Sądowy» 26/2000, s. 59-64
- MANOWSKA M., *Zasada prawdy materialnej w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, «Prawo Spółek» 12/1999, s. 49-55
- MARKIEWICZ K., *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013
- MĄDRZAK H., *O pojmowaniu naczelných zasad postępowania cywilnego*, w: *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze*, red. E. ŁĘTOWSKA, Wrocław-Warszawa 1989, s. 387-401
- MIĄCZYŃSKI A., *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego» 1979, Prace Prawnicze 85, s. 37-68
- MIĄCZYŃSKI A., *Skuteczność orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze» 67/1974
- MIĄCZYŃSKI A., *Specyfika postępowania nieprocesowego*, [w:] *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. ŁĘTOWSKA, Wrocław-Warszawa 1989, s. 403-419
- MISIUK T., *Problemy integracyjne postępowania działowego*, «Palestra» 18.10/1973, s. 41-55

- MISZTAŁ-KONECKA J., *Inicjatywa dowodowa uczestników postępowania o stwierdzenie nabycia spadku a obowiązek działania sądu z urzędu*, [w:] *Role uczestników postępowań sądowych – wczoraj, dziś i jutro*, red. D. GIL, E. KRUK, II, Lublin 2015, s. 35-52
- MISZTAŁ-KONECKA J., *The non-litigious proceedings in Polish Law and Roman 'iurisdictio voluntaria'* (w druku)
- NAPIÓRKOWSKI A., *Postępowanie o stwierdzenie nabycia spadku*, «Nowe Prawo» 5/1969, s. 736-752
- PIASECKI K., *Postępowanie sporne rozpoznawcze w sprawach cywilnych*³, Warszawa 2011
- PIEKARSKI M., *Stosunek postępowania niespornego do sporego*, «Przegląd Notarialny» 3-4/1949, s. 269-290
- PIETRZKOWSKI H., *Prawo do rzetelnego procesu w świetle zmienionej procedury cywilnej*, «Przegląd Sądowy» 10/2005, s. 37-54
- PIETRZYKOWSKI T., WOJCIECHOWSKI B., *Równość, prawda i sprawiedliwość w procesie cywilnym. Rozważania na tle nowelizacji k.p.c.*, «Palestra» 49-12/2004, s. 11-24
- POGONOWSKI P., *Znaczenie rzymskich paremii procesowych dla współczesnej procedury cywilnej*, [w:] *Starożytne kodyfikacje prawa*, red. A. Dębiński, Lublin 2000, s. 187-198
- RESICH Z., *Istota procesu cywilnego*, Warszawa 1985
- RESICH Z., *Na marginesie wytycznych Sądu Najwyższego do art. 236 k.p.c.*, «Nowe Prawo» 5-6/1954, s. 28-37
- RESICH Z., *Trzeci etap reformy prawa procesowego cywilnego*, w: *Współczesne tendencje rozwoju procedury cywilne w Europie*, red. E. WARZOCHA, Warszawa 1990, s. 4-25
- RESICH Z., *Zasada dyspozycyjności i kontradiktoryjności w procesie cywilnym PRL*, «Państwo i Prawo» 12.7-8/1957, 56-69
- RYLSKI P., *Działanie sądu z urzędu a podstawa faktyczna wyroku cywilnego*, Warszawa 2009
- SAWCZUK M., *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)*, [w:] *'Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae'. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. MARCINIAK, Łódź 1998, s. 313-329
- SAWCZUK M., *Problem aktywności stron ('vigilantibus iura scripta sunt') w postępowaniu cywilnym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Prawnicze. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej» 1/1974, s. 115-128

- SIEDLECKI W., *Stosunek postępowania spornego do niespornego*, «Państwo i Prawo» 4.2/1949, s. 26-32
- SIEDLECKI W., *Zasada kontradycytorijności (sporności) czy zasada współdziałania podmiotów postępowania cywilnego?* «Państwo i Prawo» 30.6/1975, s. 63-75
- SIEDLECKI W., *Zasady naczelnego postępowania cywilnego w świetle przepisów nowego kodeksu postępowania cywilnego*, «Studia Cywilistyczne» 1966, s. 3-43
- SIEDLECKI W., *Zasady wymiaru sprawiedliwości i naczelnego postępowania cywilnego w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, «Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego» 10/1978, s. 34-60
- SIEDLECKI W., ŚWIEBODA Z., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001
- SPOREK F., STĘPIEŃ-SPOREK A., *Możliwość dopuszczenia przez sąd dowodu z urzędu*, «Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa» 2/2007, s. 81-89.
- STAWARSKA-RIPPEL A., *Nowe drogi procesu cywilnego. Rozważania na tle problemu ciągłości prawnej pomiędzy Drugą Rzeczpospolitą a Polską Ludową*, «Z Dziejów Prawa» 6/2005, s. 155-166
- STEMPNIAK A., *Postępowanie o dział spadku²*, Warszawa 2010
- SYCHOWICZ M., *Podstawy przekazania spraw cywilnych do trybu nieprocesowego*, «Nowe Prawo» 10/1969, s. 1522-1531
- SZYMURA M., JAMROŻY R., *Kontradycytorijność i prawda w procesie cywilnym*, «Palestra» 565-6/2011, s. 32-38
- ŚWIDERSKA A., *Zasada kontradycytorijności w postępowaniu nieprocesowym (na gruncie kodeksu postępowania cywilnego)*, «Prawo. Administracja. Zarządzanie» 2/1992, s. 395-425
- ULIASZ M., *Kontradycytorijne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?* «Przegląd Sądowy» 6/2010, s. 41-61
- WALIGÓRSKI M., *Polskie prawo procesowe w świetle zasady kontradycytorijności*, «Studia Cywilistyczne» 1963, s. 4-70
- WAŚKOWSKI E., *Podręcznik procesu cywilnego. 1: Ustrój sądów cywilnych. 2: Postępowanie sporne*, Wilno 1932
- WAŚKOWSKI E., *Zasady procesu cywilnego (z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, «Rocznik Prawniczy Wileński» 1930, s. 265-381
- WEITZ K., *System prekluzji a dopuszczenie dowodu przez sąd z urzędu*, «Palestra» 53.1-2/2008, s. 253-257
- ZIELIŃSKI A., *Postępowanie o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej*, Warszawa 1992.